

АДМІНІСТРАЦІЯ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ
УПОВНОВАЖЕНИЙ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ
З ПРАВ ДИТИНИ

ЗВІТ

про здійснення Уповноваженим Президента України з прав дитини моніторингового дослідження стану функціонування закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які не мають необхідних умов для виховання та навчання в сім'ї, дітей з особливими потребами, ефективність використання такими закладами бюджетних коштів, спрямованих на забезпечення їх діяльності (на виконання Доручення Президента України № 1-1/1852 від 22 липня 2013 року)

*Підготовлено за технічної підтримки
Представництва ЮНІСЕФ в Україні*

«Кожна дитина повинна отримати повноцінне виховання в сім'ї. У нас багато є проблем в державі, але ми повинні зробити все, щоб у нас не було дитячих будинків, не було шкіл-інтернатів, після яких діти не можуть знайти себе в житті. Вони страждають, вони себе втрачають і втрачає від цього держава», - Президент України В.Ф.Янукович під час відвідання Макарівського районного центру соціальної підтримки дітей та сімей «Промінь надії», 31 травня 2013 року.¹

Загальна інформація

На виконання вимог Указу Президента України від 1 червня 2013 року № 312 «Про додаткові заходи із забезпечення гарантій реалізації прав та законних інтересів дітей» в усі регіони України було направлено лист заступника Глави Адміністрації Президента України від 19.06.2013 № вих. 04-01/774 щодо надання інформації про мережу та основні характеристики закладів для дітей з інтернатною формою утримання за формою:

№ з.п.	Повна назва закладу	Адреса закладу	Засновник	Планова ємність (осіб)	Загальна кількість штатних одиниць	Перебуває дітей(клієнтів) станом на 01.01.2013		Загальна сума коштів, що виділяється на утримання закладу (за 2012 рік) (тис.грн.)		Характеристики майнових комплексів закладів	
						сього	З них дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування	сього	З них по КЕКВ 1111+1120	Загальна площа приміщень, будівель закладу (кв.м.)	Площа земельної ділянки, на якій розташовані будівлі закладу (га)

За наданою формою збиралася інформація про традиційні заклади, такі як школи-інтернати, дитячі будинки, будинки дитини тощо. Разом з тим, була запитана інформація і про новітні заклади, розвиток яких розпочався з набуттям Україною незалежності та зміною соціально-економічних відносин в країні: соціальні центри матері і дитини, соціальні гуртожитки для дітей-сиріт та осіб з їх числа, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, притулки для дітей тощо.

Із 27 регіонів України за підписами голів обласних державних адміністрацій була отримана інформація щодо мережі дитячих закладів в регіонах.

За поданою інформацією проведено аналіз всіх типів дитячих закладів з інтернатною формою виховання дітей (крім місць позбавлення волі). Під час опрацювання даних були виділені наступні типи закладів: школи-інтернати, НВК в т.ч. інші навчальні заклади з цілодобовим перебуванням: 1) загальноосвітні, 2) спеціальні, 3) санаторні, 4) для обдарованих та талановитих

¹ <http://www.president.gov.ua/news/27816.html>

дітей; 5) будинки дитини, 6) дитячі будинки, 7) будинки-інтернати для дітей та молоді, 8) соціальні центри матері і дитини, 9) соціальні гуртожитки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, 10) школи та училища соціальної реабілітації, 11) притулки для дітей, 12) центри соціально-психологічної реабілітації дітей, 13) приймальники-розподільники для дітей.

За даними^{2*}, поданими обласними державними адміністраціями, встановлено наступне: всього в Україні 957 дитячих закладів з інтернатною формою утримання, які розраховані на 153 849 місць. В закладах, станом на 1.01.2013 року перебувало 117600 дітей (1,5% дитячого населення України). Із них 13,5тис. (11%), тобто кожен десятий, має статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування. Для забезпечення діяльності закладів передбачено 91064 штатна одиниця. Майнові характеристики закладів: загальна площа будівель складає 4,4млн.кв.м., площа земельних ділянок 44,1 тис.га.

Дитячі заклади з інтернатною формою утримання розташовані по всій території України. Тільки 25% територіально-адміністративних одиниць не мають на своїй території закладів будь-якої форми власності.

Із загальної кількості закладів 3% є закладами державної форми власності (приймальники-розподільники для дітей МВС України, школи та училища соціальної реабілітації МОН), 97% є закладами комунальної форми власності. Із числа закладів комунальної форми власності 25% є власністю міських та районних рад, 75% - засновані обласними радами.

За територіальним розподілом найбільше закладів функціонує у Донецькій (92), Дніпропетровській (70), Одеській (53), Харківській (50), Луганській(48), Львівській(48), Запорізькій (45) областях. Найменше закладів у м. Севастополі (11), Чернівецькій (18), Тернопільській (19), Волинській (22) Хмельницькій (26), Чернігівській (26) областях.

Проте пряма пропорція, чим більше закладів – тим більше дітей охоплено інтернатними закладами, не знайшла свого підтвердження. Так, наприклад, Запорізька область за кількістю закладів займає сьоме рейтингове місце серед регіонів України, а за охопленням дітей цією формою виховання є лідером в Україні, бо в інтернатних закладах виховується 2,6% дитячого населення регіону. У Миколаївській, Херсонській областях – по 2%, у Полтавській 1,9%, Кіровоградській 1,8% дитячого населення.

За даними, поданими регіонами України, найменше охоплено дітей вихованням у інтернатних закладах у Київській області 0,7%, м.Києві 1%,

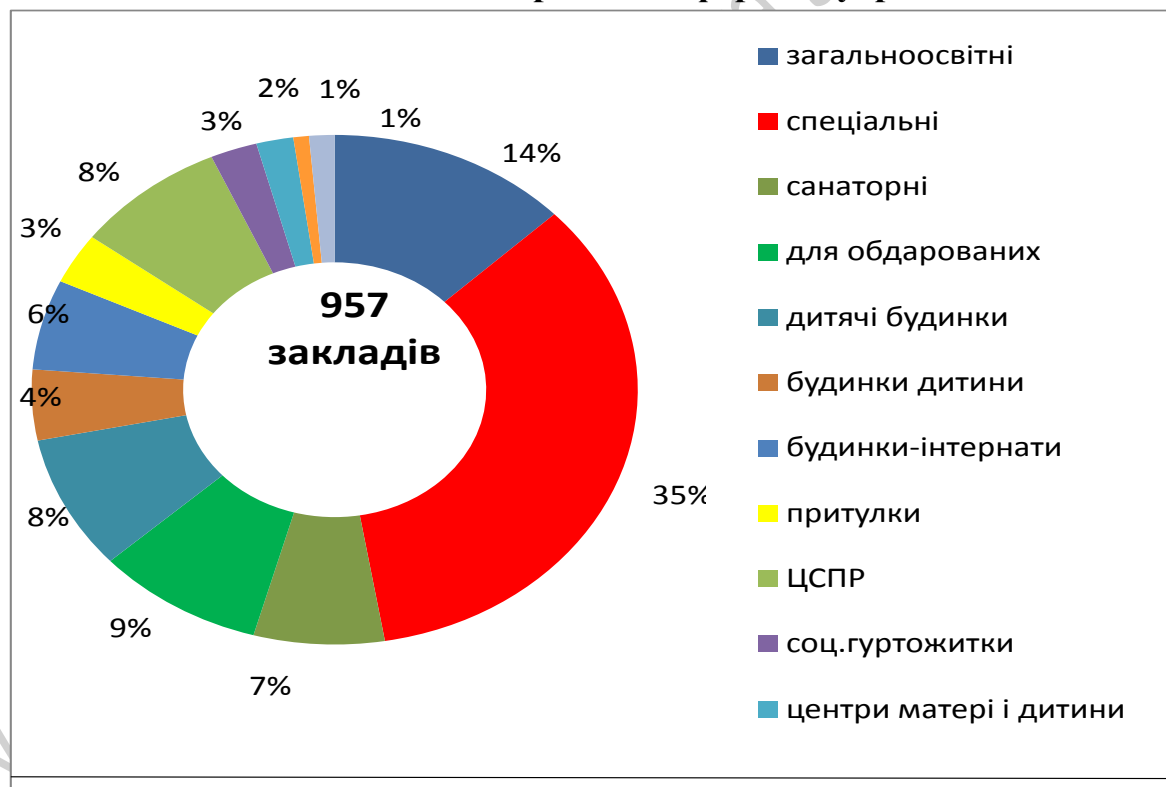
² Під час проведення Уповноваженим Президента України з прав дитини інспекційних перевірок регіонів були встановлені факти невідповідності деяких даних, поданих регіонами.

Автономній Республіці Крим - 1%, Житомирській області - 1,1% дитячого населення регіону. Можна стверджувати, що саме ці регіони активно працюють на виконання соціальних ініціатив Президента щодо зменшення кількості дітей, які виховуються у інтернатних закладах.

Кількісні характеристики закладів. Із загальної кількості дитячих закладів (957) з інтернатною формою утримання дітей, найбільш поширеними є загальноосвітні школи - інтернати та спеціальні школи-інтернати, включаючи навчально-реабілітаційні центри (для дітей з особливими освітніми потребами) 76% від загальної кількості закладів, в них навчається 54,4% від кількості дітей, що є вихованцями закладів.

Найменшими групами закладів є **санаторні школи-інтернати** (67 закладів), що становить 11 % всіх шкіл-інтернатів, у яких навчається та лікується 17% дітей, та **спеціалізовані школи – інтернати для обдарованих дітей** - 9% всіх закладів³. В них виховується 5% дітей.

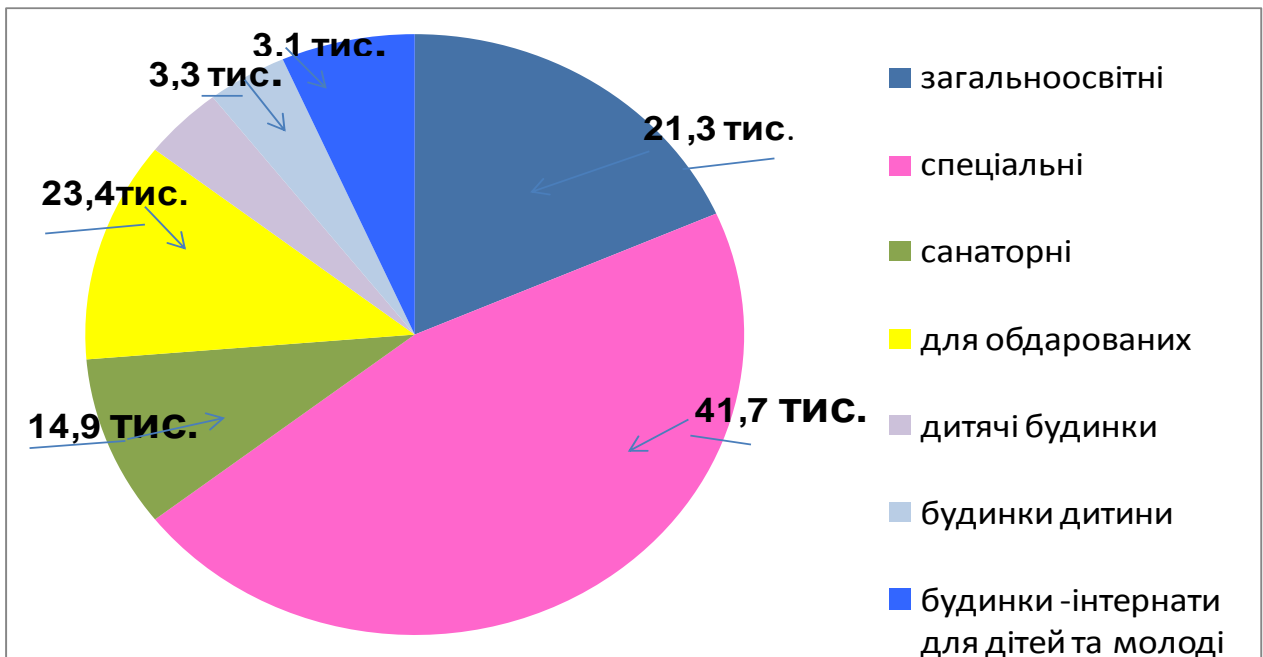
Розподіл дитячих закладів з інтернатною формою утримання за типами

Отже, попри численні проблеми дітей, які обумовлюють виховання дітей у закладах з інтернатною формою виховання (цілодобовим перебуванням), половина дітей, які утримуються в закладах з інтернатною формою утримання є дітьми з малозабезпечених сімей та дітьми з особливими освітніми потребами.

³ До цієї категорії віднесені ліцеї, гімназії, спеціалізовані школи-інтернати з поглибленим вивченням окремих предметів.

Кількість дітей в дитячих закладах з інтернатною формою утримання в залежності від типу закладу (за даними ОДА)

Третина від усіх закладів утримує дітей з спеціальними освітніми потребами, як правило з порушеннями психічного розвитку дітей. Необхідність навчання дітей у таких типах закладах визначає психолого-медико-педагогічна консультація, яка діє на підставі Наказу Міністра освіти та науки 07.07.2004 N 569/38 «Про затвердження Положення про центральну та республіканську (Автономна Республіка Крим), обласні, Київську та Севастопольську міські, районні (міські) психолого-медико-педагогічні консультації»

Аналіз наповнюваності дитячих закладів з інтернатною формою утримання в залежності від відомчої підпорядкованості⁴

Аналіз поданої інформації свідчить про те, що протягом останніх років планова ємність закладів неухильно зменшується, при цьому не змінюються майнові комплекси цих закладів. Так, якщо при підготовці у 2006 році Концепції Державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, середня наповнюваність цих закладів становила 400-450 дітей, та за поданими матеріалами – 200-250. Наприклад, під час інспекційної поїздки до Івано-Франківської області Уповноважений відвідав Надвірнянський будинок дитини, який за поданими

⁴ Запитана від регіонів інформація передбачала подання інформації про планову ємність закладів та фактичну чисельність дітей, що перебували у закладах станом на 1.01. 2013 року.

матеріалами розрахований на 50 дітей, а реально заклад розраховано на 200 дітей і 2/3 приміщень не використовується.

Узагальнення поданої інформації свідчить про те, що середня наповнюваність закладів всіх типів складає 60% стосовно не реальної, а заявленої планової ємності. Найменш наповненими є будинки дитини системи МОЗ – використовується 55% місць та дитячі будинки системи МОН – заклади наповнені на 57%. Наповнюваність інтернатних закладів системи МОН становить: загальноосвітні та спеціальні школи - інтернати (68%), санаторні школи-інтернати 77%, спеціалізовані школи-інтернати для обдарованих дітей **93%**.

В будинках-інтернатах для дітей та молоді системи Міністерства соціальної політики наповнені на 80%. Важливо зазначити, що мережа цих закладів протягом останніх п'яти років залишається незмінною. Високі показники наповнюваності цих закладів пояснюються тим, у 2008 році були внесені зміни до положення про дитячі будинки-інтернати і до категорії осіб, які можуть перебувати у таких закладах, віднесено і молодь віком від 18 до 35 років.

Соціальні центри матері і дитини наповнені на 56%, соціальні гуртожитки на 55%. Невисока наповнюваність цих типів закладів, які підпорядковані Мінсоцполітики, а на місцях обласним Центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, пов'язана з тим, що вони є обласними і, як правило, надзвичайно віддалені від клієнта (мама з новонародженою дитиною, дитина без батьків, що тільки-но закінчила навчання), який потребує їхніх послуг.

Притулки для дітей Служб у справах дітей наповнені на 62%, центри соціально-психологічної реабілітації для дітей - на 67%. Зазначені заклади знаходяться в підпорядкуванні служб у справах дітей і перебувають в процесі реорганізації із притулків у центри.

Фактично незапитаними дітьми є школи, училища соціальної реабілітації та приймальники-розподільники для дітей. Вони наповнені на 20%.

Аналіз наповнюваності окремих типів дитячих закладів з інтернатною формою утримання

Загальноосвітні школи-інтернати

Наповнюваність загальноосвітніх шкіл-інтернатів становить 68%. Значна частина цих закладів, через незапитанність з боку дітей, поступово втрачають послуги з цілодобовим перебуванням і функціонують як загальноосвітні школи, попри те, що у статутах зберігається статус інтернатного закладу. Так, у

Рівненській області із 3219 дітей в інтернатних закладах, третина, 1069 дітей, перебувають на навчанні тільки в денний час.

В АР Крим, м.Києві та Київській області загальноосвітніх шкіл-інтернатів не залишилось взагалі, ці заклади реорганізовані або в спеціалізовані школи-інтернати або загальноосвітні школи.

Таким чином, все більше загальноосвітніх шкіл-інтернатів працюють в режимі загальноосвітніх шкіл, зберігаючи при цьому статус інтернатного закладу з відповідним фінансуванням. Для збільшення кількості дітей у цих закладах, крім дітей, які перебувають в закладі цілодобово, додаються діти, які отримують тільки освітні послуги. Заклади змушені приймати дітей, які не потребують інтернатної послуги, і фактично стають загальноосвітніми школами. Сьогодні кожна 4 дитина відвідує загальноосвітню школу-інтернат, як звичайний навчальний заклад.

Спеціальні школи-інтернати

Відповідно до Положення, **спеціальна** загальноосвітня школа-інтернат – це навчальний заклад для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, що забезпечує реалізацію права на здобуття повної загальної середньої освіти та здійснює заходи з реабілітації. Направлення дітей до спеціальних загальноосвітніх шкіл-інтернатів здійснюється за бажанням батьків на підставі висновків відповідних психолого-медико-педагогічних консультацій⁵

Розподіл дітей, які мають порушення психофізичного розвитку, за видами порушень

№ з/п	Види порушень	Всього виявлених дітей
1.	Порушення опорно-рухового апарату	246308
2.	Порушення зору	240033
3.	Порушення мовлення	212704
4.	Затримка психічного розвитку	60400
5.	Розумова відсталість	52266
6.	Порушення слуху	22467
7.	Аутизм	3120
8.	Сліпоглухота	17

⁵ За даними Центральної психолого-медико-педагогічної консультації серед дитячого населення в Україні (10,5%) **837 315** дітей мають вади психофізичного розвитку.

Із загальної кількості дітей з вадами психофізичного розвитку (112626 осіб), дітей, які мають затримку розумового розвитку та розумову відсталість 13%. В той же час із загальної кількості (287 закладів) спеціальних шкіл-інтернатів 74% це заклади для дітей з розумовою відсталістю або затримкою психічного розвитку.

У Дніпропетровській області майже всі, за виключенням двох, спеціальні школи-інтернати були фактично перейменовані у навчально-реабілітаційні центри. В області функціонують 24 навчально-реабілітаційних центри.

Загалом в системі інтернатних закладів діє 44 навчально-реабілітаційні центри, в яких виховується 6324 дитини з особливими освітніми потребами: з вадами слуху, зору, тяжкими системними мовленнєвими порушеннями, тяжкими порушеннями опорно-рухового апарату у поєднанні з розумовою відсталістю, затримкою психічного розвитку.

Таким чином, тотальна більшість спеціальних шкіл-інтернатів в Україні обслуговують розумово відсталіх дітей або дітей з затримкою психічного розвитку.

Санаторні школи-інтернати

Загальноосвітня санаторна школа-інтернат - це навчальний заклад з відповідним медичним профілем, що забезпечує реалізацію права дітей, які потребують тривалого лікування та реабілітації, на загальну середню освіту. Перебування дітей у таких закладах обмежене 1 роком. Але ця вимога законодавства майже не виконується. Значна частина дітей перебувають у цих закладах всі роки навчання. Зазначені заклади, в першу чергу, повинні виконувати завдання щодо лікування та реабілітації дітей. Направлення до таких закладів повинне здійснюватись за медичними показниками із чітким дотриманням термінів перебування.

За даними, наданими областями, завантаженість санаторних закладів складає 87%, при цьому у Волинській, Житомирській, Чернівецькій та Чернігівській областях відсутні заклади такого типу, а в Запорізькій, Одеській, Херсонській областях вони перевантажені.

Школи-інтернати для обдарованих дітей та спеціалізовані школи-інтернати, ліцеї, гімназії з інтернатними формами виховання

Головна мета діяльності шкіл-інтернатів для талановитих та обдарованих дітей - це забезпечення права дітей на реалізацію індивідуальних творчих здібностей і обдарувань. Таких закладів в Україні 86 і навчається у них 23 466 дітей.

За регіональною ознакою, такі заклади взагалі відсутні у Донецькій, Житомирській, Львівській, Чернігівській областях та місті Севастополі.

За результатами аналізу даних, ці заклади наповнені на 93% і є найбільш запитаними дітьми та їх сім'ями. Крім того школи-інтернати, які стали ліцеями, гімназіями або спеціалізованими закладами з поглибленим вивченням окремих предметів, теж наповнені майже на 100%. А в деяких окремих закладах дітей навіть більше, ніж це передбачено плановою ємністю. Це свідчить про те, що на сьогодні існує нагальна потреба у закладах для розвитку дитячих обдарувань, здібностей та талантів.

До прикладу:

Хмельницька область Славутський обласний спеціалізований ліцей-інтернат поглибленої підготовки учнів в галузі науки розрахований на 99 місць наповнений на 418%. В закладі навчається 414 дітей.

Херсонська область Комунальний заклад «Високопільська спеціалізована школа-інтернат II-III ступенів «Обдарованість» Херсонської обласної ради наповнений на 121,5%. Розрахований на 200 місць, перебуває 243 дитини.

Херсонський ліцей Херсонської обласної ради наповнений на 141,8%, розрахований на 440 місць, перебуває 624 дитини.

Запорізька область Комунальний заклад «Мелітопольська спеціалізована школа-інтернат III ступеня «Творчість» обласної ради наповнена на 140%. Розрахована на 160 місць, перебуває 224 дитини.

Запорізької Комунальний заклад «Запорізька спеціалізована школа-інтернат II-III ступенів «Січковий колегіум» Запорізької обласної ради наповнена на 113%, розрахована на 394 місця, перебуває 346 дітей із них 3 дитини-сироти.

Проте є заклади, наповненість яких є мінімальною.

АР Крим. Республіканський навчальний заклад «Сімферопольська спеціалізована школа-інтернат з поглибленим вивченням іноземних мов» (59%). Розрахований на 150 місць, перебуває 89 дітей, із них 34 дитини-сироти та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Чернівецька область. Комунальна обласна загальноосвітня школа-інтернат «Багатопрофільний ліцей для обдарованих дітей» наповнений на 26,4%, розрахований на 250 місць, перебуває 66 дітей.

Дніпропетровська область. Криворізький НВК «Загальноосвітня школа-інтернат I-III ступенів №9 з посиленою спортивною підготовкою» наповнена на 42,2%, розрахована на 180 місць, перебуває 76 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Закарпатська область. Костринська загальноосвітня спеціалізована школа-інтернат I-III ступенів з поглибленим вивченням окремих предметів Великоберезнянської районної ради наповнена на 55,3%, розрахована на 260 місць, перебуває 84 дитини.

Будинки дитини

Будинки дитини підпорядковані МОЗ і є закладами для медико-соціального захисту дітей-сиріт, дітей, які залишились без піклування батьків, а також дітей з вадами фізичного та розумового розвитку віком від народження до 3-х років. Наповнюваність будинків дитини становить 55%.

Волинська обл. Спеціалізований будинок дитини дітей з ураженням центральної нервової системи з порушенням психіки на 60 місць, перебуває 20 дитини, із них 13 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, наповнюваність **33%** .

Київська обл. «Спеціалізований обласний будинок дитини м. Боярка» на 265 місць, перебуває 63 дитини, із них 42 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, наповнюваність 24% .

«Спеціалізований обласний будинок дитини м. Біла Церква» на 50 місць, перебуває 26 дитини, із них 14 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, наповнюваність 33% .

Одеська обл. Ізмаїльський спеціалізований будинок дитини на 200 місць, перебуває 75 дітей, із них 46 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, наповнюваність 37% .

Тернопільська обл. «Тернопільський обласний спеціальний будинок дитини» на 70 місць, перебуває 31 дитина, із них 16 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, наповнюваність 44%

м.Київ Київський міський будинок дитини ім. М.М.Городецького на 120 місць, перебуває 44 дитини, із них 39 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, наповнюваність 37% .

м. Севастополь Севастопольський будинок дитини для дітей з захворюванням центральної нервової системи та порушенням психіки на 90 місць, перебуває 34 дитини, із них 30 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, наповнюваність 37% .

Запровадження державної допомоги сім'ям у зв'язку з народженням дитини, розвиток сімейних форм виховання, зокрема усиновлення, зростання мережі соціальних центрів матері і дитини, які профілактують відмову батьків від новонародженої дитини, сприяють тому, що кількість дітей у будинках дитини зменшується.

Саме наймолодші діти мають найбільші шанси бути усиновленими, влаштованими у сімейні форми виховання. На сьогоднішній день в Україні діє

заборона на усиновлення іноземцями малят віком до 5 років. Україна змушена була вдатися до обмеження усиновлення маленьких дітей, тому що в органах опіки та піклування зареєстровано понад 1,5 тисячі українських сімей, які бажають усиновити дитину раннього віку.

Разом з тим, в ряді регіонів будинки дитини наповнені майже на 100%, і як правило діти влаштовані за заявою батьків про перебування у складних життєвих обставинах.

Вінницька обл. Тульчинський обласний спеціалізований будинок дитини для з ураженням ЦНС та порушенням психіки розрахований на 60 місць, перебуває 63 дитини, наповнюваність **105%**

Дніпропетровська обл. Криворізький спеціалізований будинок дитини розрахований на 100 місць, перебуває 93 дитини, наповнюваність **93%**

Дніпропетровський спеціалізований будинок дитини розрахований на 105 місць, перебуває 96 дітей, наповнюваність **91 %**

Житомирська обл. Житомирський обласний спеціалізований будинок дитини для дітей-сиріт та дітей, які залишились без піклування батьків” розрахований на 125 місць, перебуває 124 дитини, наповнюваність **99 %**.

Львівська обл. Будинок дитини № 2 для дітей з ураженням центральної нервової системи та порушенням психіки на 50 місць, перебуває 51 дитина, із них 11 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, наповнюваність **102% .**

Сумська обл. Сумський обласний спеціалізований будинок дитини на 105 місць, перебуває 103 дитина, із них 39 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, наповнюваність **98% .**

Чернівецька обл. Обласний спеціалізований будинок дитини на 80 місць, перебуває 72 дитини, із них 13 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, наповнюваність **90% .**

Отже, будинки дитини фактично втратили статус сирітських закладів, і утримують дітей за заявами батьків, такі діти не набувають права бути усиновленими або влаштованими у сім'ї і ними не займаються батьки.

Певна частина дітей, що виховуються в будинках дитини, мають тяжкі розлади здоров'я. На сьогодні саме природжені вади розвитку, хвороби нервової системи та, останнім часом, все частіше ВІЛ інфекція є причинами втрати маленькою дитиною сімейного оточення.

Натомість в усіх регіонах України гостро стоїть питання надання якісної медико-соціальної допомоги сім'ям, у яких тільки народилися або вже виховуються важкохворі діти. Будинки дитини мають медичне обладнання, підготовлені кадри, матеріально-технічне забезпечення для надання фахової допомоги батькам у догляді та вихованні дитини з інвалідністю.

З метою забезпечення права дитини з інвалідністю або важкохворої дитини права на виховання в сім'ї, протягом останніх років підвищено розміри державної допомоги на дітей таким сім'ям. Глава держави ставить завдання підтримати такі сім'ї, навчити сім'ю жити з інвалідністю дитини, а не відривати її від сім'ї.

МОЗ України розроблено та затверджено (наказ №70 від 20.02.2010) Концепцію реформування будинків дитини на період до 2017 року, якою передбачається реорганізувати будинки дитини в принципово нову організаційну модель. Модель, яка повинна включати два основні структурні підрозділи: будинок дитини в сучасному понятті, де виховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування віком до чотирьох років, — закритого типу, та центр медико-соціальної реабілітації, що створюється у складі будинків дитини — відкритого типу для навчання батьків методикам реабілітації для забезпечення безперервності процесу.

За такими принципами сьогодні функціонує Харківський обласний спеціалізований будинок дитини №1, який до традиційних форм і методів роботи додає медико-соціальну і паліативну допомогу дітям, які виховуються в сім'ях, і мають важку патологію розвитку. На базі будинку дитини діє Реабілітаційний центр, відкрилися денні і цілодобові групи медико-соціальної реабілітації. Тепер пройти курс реабілітації можуть діти раннього віку з важкою органічною і генетичною патологією центральної нервової системи, які виховуються в сім'ях і мешкають в Харківській області. Діє амбулаторне відділення, що здійснює тривалий супровід сім'ї, що виховує дитину з особливими потребами. Всі послуги реабілітації надаються безкоштовно. Пріоритетним напрямом реабілітаційного центру є поліпшення якості життя дитини і його сім'ї, створення і реалізація реабілітаційних програм.

В основу реабілітаційної моделі будинку дитини покладена модель раннього втручання (Early intervention). Адже рання допомога тим ефективніше, чим раніше вона починається. Допомогти дитині з особливими потребами можливо лише спільними зусиллями сім'ї і фахівців. В планах повне реформування будинку дитини і створення нової медичної установи «Обласний клінічний центр реабілітації і паліативної допомоги дітям раннього віку», що передбачає відкриття на базі будинку дитини обласного центру реабілітації передчасно народжених дітей з низькою масою тіла. Саме в заклади такого типу мають бути реформовані будинки дитини.

Школи та училища соціальної реабілітації, приймальники-розподільники

У підпорядкуванні Міністерства освіти і науки України функціонують 6 загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації та 2 училища соціальної реабілітації.

Планова наповнюваність їх становить 1330 місць, фактична наповнюваність – 20%. В них утримується 269 дітей, з яких 104 дитини направлено за рішенням судів. Проте, 165 дітей направлені управліннями освіти і науки облдержадміністрацій за заявою батьків та погодженням із службами у справах дітей до експериментальних центрів соціально-педагогічної підтримки, створених при школах соціальної реабілітації.

Вихованці зазначених центрів перебувають у режимному закладі без відповідного рішення суду – це є грубим порушенням статті 63 Конституції України та статті 37 Конвенції ООН про права дитини, відповідно до яких обмеження прав і свобод людини можливо лише за рішенням суду.

Майже порожні і приймальники-розподільники для дітей. Наповнюваність цих закладів становить 20%. Із загальної кількості місць в приймальниках розподільниках (350) там перебуває всього 70 дітей, причому на 1 дитину передбачено майже 3 штатні одиниці працівників. Із 33 млн. грн. загального обсягу фінансування в цьому році на школи, училища соціальної реабілітації та приймальники-розподільники на заробітну плату передбачено 20 млн.

Комітет ООН з прав дитини неодноразово висловлював зауваження щодо невідповідності правам дитини діяльності в Україні шкіл та училищ соціальної реабілітації. Більша частина таких закладів не відповідають елементарним потребам дітей.

Крім того, в усіх школах вкрай застаріла матеріально-технічна та навчально-методична база. Впродовж останніх п'яти років за загальним фондом капітальних видатків бюджетом зазначені видатки не передбачалися.

Міністерство освіти і науки України визнало недоцільним подальше функціонування експериментальних центрів соціально-педагогічної підтримки при школах соціальної реабілітації, що цілком відповідає Заключним зауваженням Комітету ООН з прав дитини. На виконання указів Президента України від 1 червня 2013 року № 312 «Про додаткові заходи із забезпечення гарантій реалізації прав та законних інтересів дітей» та від 24 травня 2011 року № 597 «Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні», 21.11.2013 року Кабінетом Міністрів України прийнято постанову «Про деякі питання функціонування шкіл соціальної реабілітації» (ліквідовано

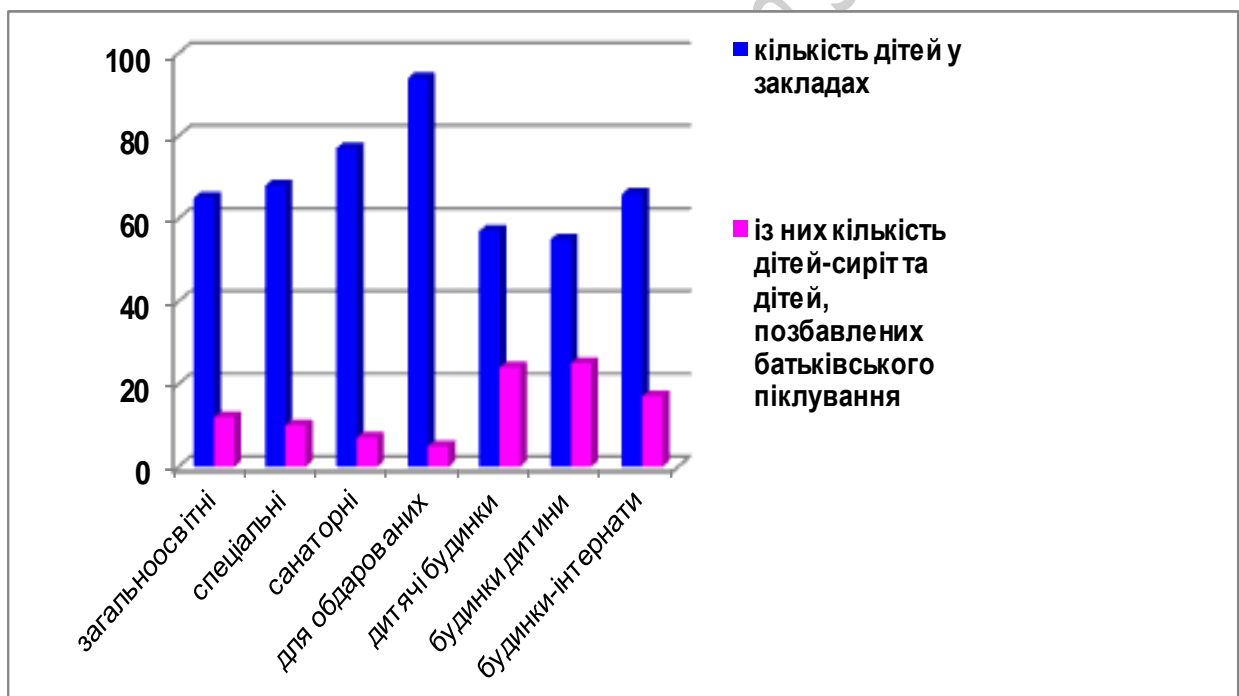
Єнакіївську, Миколаївську, Харківську, Фонтанську загальноосвітні школи соціальної реабілітації).

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування в закладах інтернатного типу

На виконання доручення Президента України, Уповноваженим з прав дитини спільно з обласними державними адміністраціями та МОН було проведено роботу щодо виключення з назв інтернатних закладів дискримінаційних визначень про стан здоров'я або соціальне походження дітей.

Щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, то їх кількість від загального числа дітей, що перебувають у школах-інтернатах становить 9,5%

Частка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування із числа дітей, що виховуються у певних типах закладів

Найменше дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у в школах-інтернатах для обдарованих дітей 5%

Найбільше у загальноосвітніх 19% та спеціальних школах-інтернатах 15%. Однак слід врахувати, що на бажання законних представників дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, можуть лише навчатися у спеціальних школах-інтернатах без проживання у них. Тобто

частина дітей не перебуває в закладах **цілодобово**, а тільки отримує спеціальні освітні послуги, проживаючи або з опікунами, або з прийомними батьками.

В інших типах закладів кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, становить:

Соціальні гуртожитки 81%, Будинки дитини 55 %, Дитячі будинки 53% адже ці заклади розраховані безпосередньо на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

У будинках-інтернатах для дітей та молоді 26% вихованців мають статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування

В притулках для дітей таких вихованців 20%, а в центрах соціально-психологічної реабілітації - 22% - це заклади тимчасового перебування. Як правило, перебуваючи в цих закладах, діти набувають статус дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

В школах, училища соціальної реабілітації кожна третя дитина (33%) є дитиною без батьків, в приймальниках-розподільниках їх 5%. Зважаючи на те, що до цих закладів діти направляються рішенням суду за вчинення злочинів, частка дітей у школах та училищах соціальної реабілітації свідчить про те, що під час винесення рішення дитині, у якої є сім'я, суд, як правило, передає її батькам, по сиротам – приймається рішення про влаштування у такі заклади.

Особливості оприлюднених статистичних даних Державної служби статистики про кількість інтернатних закладів та дітей в них

З розвитком сімейних форм виховання в Україні кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в інтернатних закладах постійно скорочується, що в свою чергу призводить до скорочення кількості дітей в таких закладах.

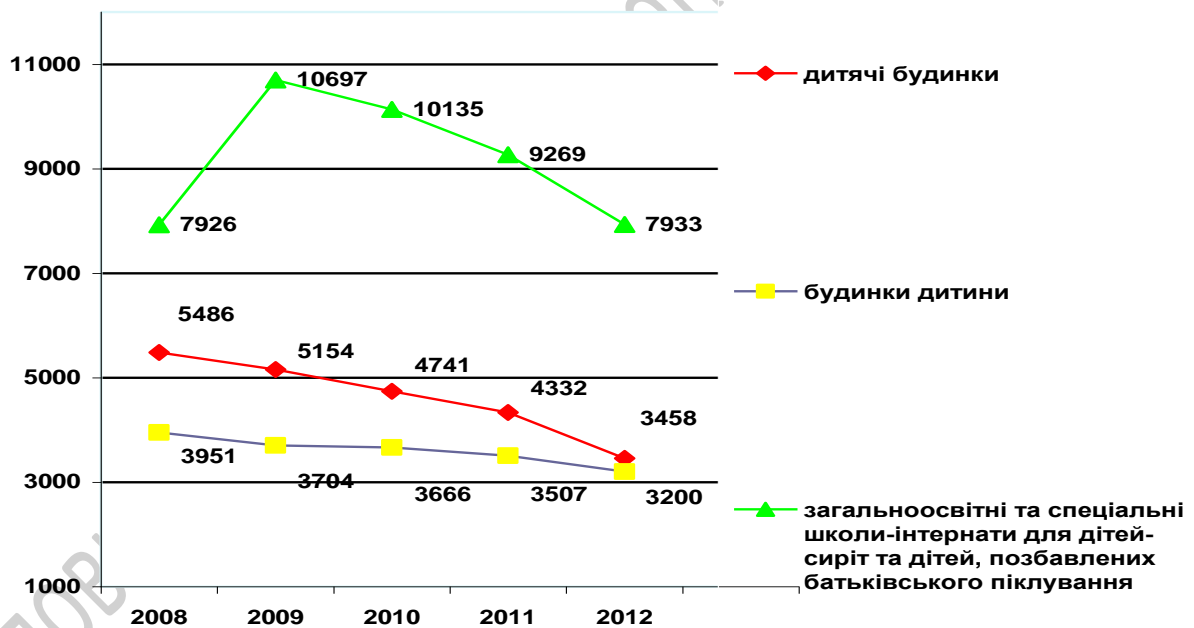
Проте, інформація з регіонів має значні розбіжності з інформацією Держстату щодо кількості закладів та дітей в них. Починаючи з 2009 року за ініціативи МОН була змінена державна статистика щодо шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *До кількості зазначених шкіл – інтернатів включені дані про спеціальні школи – інтернати та дітей в них. Тепер статистичний аналіз кількості дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування фактично деформовано і ускладнено.*

Попри це, за даними Державної служби статистики з 2009 року кількість шкіл-інтернатів зменшилась на 18% з 78 закладів до 64, а кількість дітей, які в них перебували на 26% з 10697 дітей у 2009 році до 7933 дітей у 2012 році.

Зменшилась і кількість дитячих будинків: у 2009 році їх було 114 (5154 дітей) у 2012 році - вже 94 (3458 дітей). Кількість закладів зменшилась на 18% , а кількість дітей в них зменшилась на 32%.

Державна статистика не утримує повних даних і про кількість будинків дитини та дітей в них. В порушення вимог форми державної статистичної звітності, МОЗ не дає і не оприлюднюється вже п'ять років послідовно кількість дітей, які виховуються в будинках дитини в розрізі регіонів. (Статистичний збірник «Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства» Державної служби статистики України, 2013 рік) Фрагментарна інформація Державної служби статистики свідчить, що будинків дитини у 2009 році було 48 (3704 дітей), а у 2012 році 45 (3200 дітей). Кількість таких закладів за чотири роки зменшилась на 6%, а кількість дітей в них - на 14%⁶.

Кількість дітей в окремих типах інтернатних закладів (за даними Державної служби статистики)⁷

Таким чином, дані Держстату не утримують повної інформації щодо

⁶ У загальній кількості дітей, які знаходяться у закладах, крім сиріт враховані діти, які мають батьків.

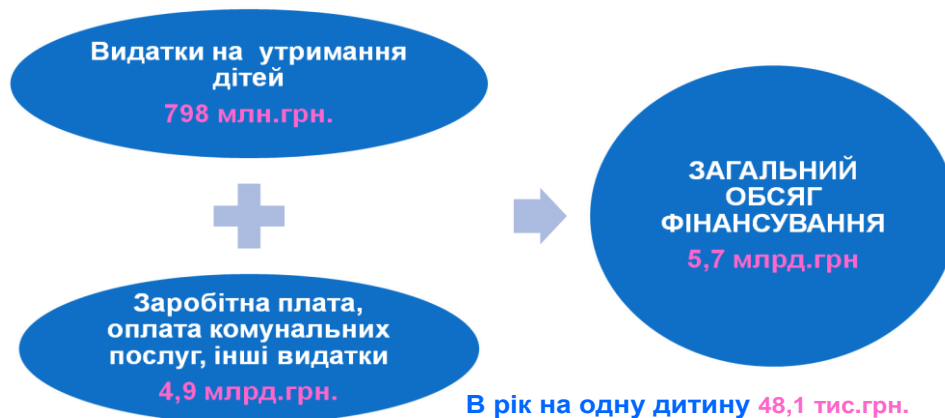
⁷ Статистичний збірник "Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства" Державна служба статистики України, 2013 рік

кількості інтернатних закладів та кількості дітей в них, тим більше окремих даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського, в окремих типах закладів.

Аналіз ефективності використання дитячих закладами з інтернатною формою утримання бюджетних коштів, спрямованих на забезпечення їх діяльності

За даними обласних державних адміністрацій, загальний обсяг фінансування закладів з інтернатною формою утримання складає 5,7 млрд. грн. на 2013 рік.

Розподіл видатків на утримання дитячих закладів інтернатного типу (за даними ОДА)

Із них, заробітна плата та нарахування на заробітну плату становить 3,8 млрд.грн. що дорівнює в середньому 66% від загального обсягу асигнувань. Витрати на оплату комунальних послуг становить 855 млн.грн., що становить 15% від загальної суми передбачених коштів. Інші видатки - 285 млн.грн.(5%).

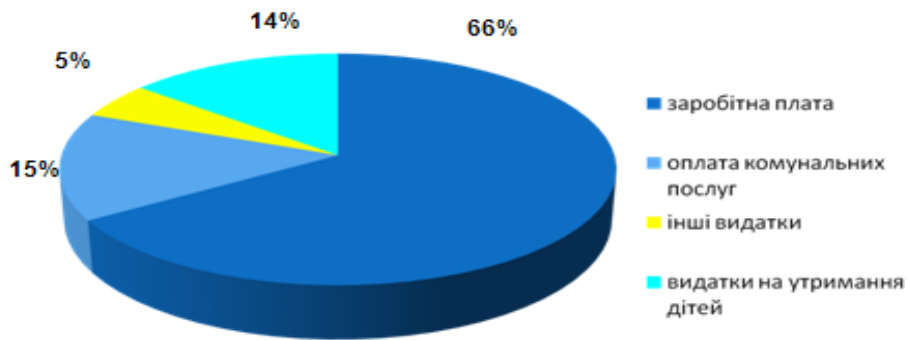
Видатки на безпосередні витрати з утримання дітей (харчування, одяг, взуття, ліки) становлять 798 млн.грн., що складає всього 14% від загальної суми виділених коштів.

Така структура фінансування характерна для всіх типів інтернатних закладів: заробітна плата та нарахування на заробітну плату складає від 55% до 77% від загальної суми асигнувань.

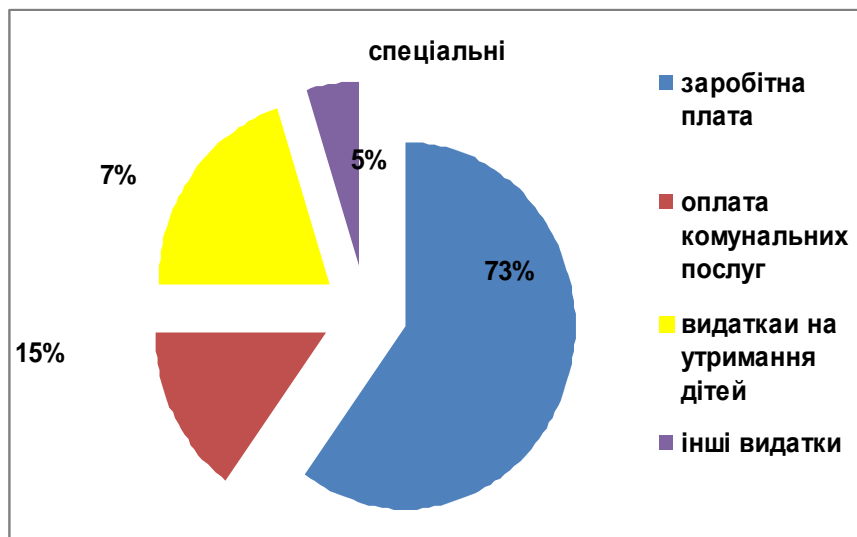
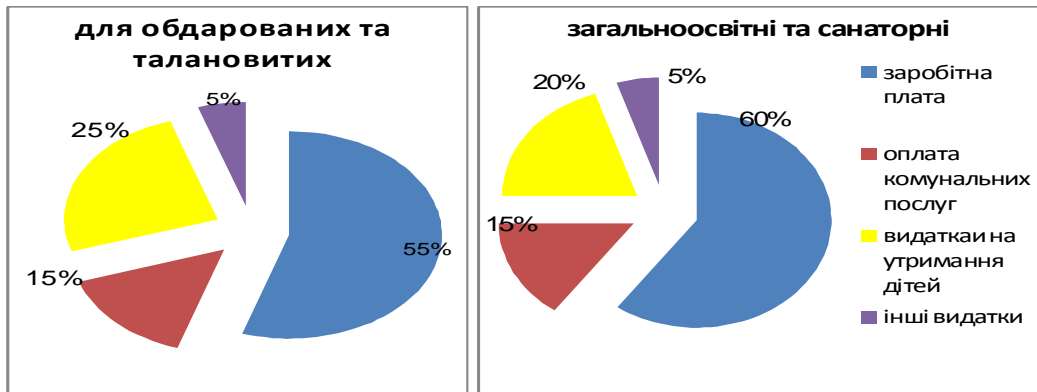
У загальноосвітніх та санаторних школах-інтернатах, соціальних центрах матері і дитини, соціальних гуртожитках, школах, училища соціальної реабілітації заробітна плата та нарахування на неї становить 60%, у спеціальних

школах-інтернатах 73%; у школах - інтернатах для обдарованих та талановитих дітей 55%; у будинках дитини та приймальниках-розподільниках -70%, у будинках-інтернатах для дітей та молоді 65%, Центрах соціально-психологічної реабілітації дітей -77%. Найвищі витрати на заробітну плату у спеціальних школах-інтернатах

Структура фінансування дитячих закладів з інтернатним типом утримання (за даними ОДА)

Структура фінансування шкіл –інтернатів різних типів (за даними ОДА)

Штатне забезпечення інтернатних закладів

Всього в системі дитячих закладів з інтернатною формою утримання передбачено 91 064 штатних працівника. В залежності від типу закладу на 1 дитину припадає від 0,5 до 3 штатних одиниць. В будинках дитини, де перебувають діти віком від народження до 3 років, на одну дитину передбачено 2,6 штатних одиниць. У будинках-інтернатах для дітей та молоді, де утримуються діти-інваліди, які потребують повного обслуговування, штатне забезпечення становить 1 штатна одиниця на одну дитину, в спеціальних школах-інтернатах та навчально-реабілітаційних центрах, де виховуються діти з вадами психічного розвитку штатна забезпеченість найменші - 0,8-0,5 штатних одиниці на одну дитину. Зазначимо, що в число штатних одиниць входить не тільки педагогічний і медичний персонал, а також адміністрація та обслуговуючий персонал закладу.

Середні вартість утримання однієї дитини в системі інтернатних закладів становить 48,1 тис.грн

Середня річна вартість утримання однієї дитини в дитячих закладах з інтернатною формою утримання в залежності від типу закладу

Соціальні гуртожитки	32,0 тис.грн.
Школи-інтернати для обдарованих	35,6 тис.грн.
Загальноосвітні школи-інтернати	36,4 тис.грн.
Санаторні школи-інтернати	36,7 тис.грн.
Середня по Україні	48,1 тис.грн.
Приймальники-розподільники	48,7 тис.грн.
Будинки-інтернати для дітей та молоді	52,4 тис.грн.
Спеціальні школи-інтернати	55,1 тис.грн.
Притулки для дітей	67,2 тис.грн.
Дитячі будинки	75,2 тис.грн.
Соціальні центри матері і дитини	75,2 тис.грн.
Центри соціально-психологічної реабілітації дітей	76,2 тис.грн.
Школи, училища соціальної реабілітації	121,5 тис.грн.
Будинки дитини	144,5 тис.грн.

Фактично більша частина коштів, які виділяються державою, витрачається на утримання самих закладів та штату. Зважаючи на те, що наповнюваність закладів є низькою, а майнові комплекси великі та потребують в обслуговуванні фінансових та людських ресурсів, можна стверджувати, що нині інтернатна система в країні забезпечує, перш за все, збереження системи, а не захист прав дітей.

Зменшення кількості дітей в інтернатних закладах відбувається щорічно. Крім того, зменшується і планова потужність закладів. Таким чином, наповнюваність цих закладів фактично є ще меншою за обраховані показники. Адже, практично всі регіони подали не реальну потужність закладів, а зменшену, фактично ту, яка затверджена фінансовими документами.

У зв'язку з зменшенням кількості дітей, частина майнових комплексів закладів просто не використовується або передається в аренду. Так, під час інспекційної поїздки до Івано-Франківської області Уповноважений Президента України з прав дитини відвідав Надвірнянський будинок дитини. Заклад побудований на 250 місць. Сьогодні в будинку дитини перебуває 33 дитини. Подана обласною державною адміністрацією інформація утримує інформацію, що потужність закладу становить 50 місць.

Хід реформи дитячих закладів інтернатного типу

Процес реформування інтернатних закладів в Україні відбувається досить повільно і нерівномірно. Державна програма реформування інтернатних закладів та регіональні програми розвитку освіти, які розроблені на виконання Наказу МОН № 1299 від 20.11 2012 року «Про затвердження перспективного плану розвитку навчально-реабілітаційних центрів», в більшій мірі передбачають зміни назви, розширення категорії дітей, які можуть перебувати у закладі.

За інформацією МОН (лист № 1/12-4113 від 23.05.2013) у 2012 році відповідно до регіональних програм розвитку освіти, погоджених МОН:

- у Івано-Франківській області, було дано дозвіл на реорганізацію Калуської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату I-II ступенів у Калуську спеціальну загальноосвітню школу-інтернат I-III ступенів.
- у Волинській області Володимир-Волинська спеціалізована загальноосвітня школа-інтернат I-III ступенів «Центр освіти та соціально-педагогічної підтримки» для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування реорганізована у Володимир-Волинську спеціалізовану загальноосвітню школу-інтернат I-III ступенів «Центр освіти та соціально-педагогічної підтримки».

- у Полтавській області Полтавський навчально-виховний комплекс реорганізовано у Полтавський навчально-реабілітаційний центр «Берегиня».
- У Миколаївській області Миколаївська загальноосвітня школа-інтернат I-III ступенів № 5 реорганізована у загальноосвітню школу-інтернат I-III ступенів – центр загальної і профільної освіти та комплексної реабілітації.

На наш погляд, заклади реорганізуються безсистемно, один тип інтернатного закладу замінюється на інший інтернатний, відсутній глибокий аналіз діючої мережі закладів та її відповідності потребам дітей, які проживають у цій громаді.

На 2013 рік, відповідно до регіональних програм розвитку освіти, МОН дано погодження на реорганізацію 25 інтернатних закладів. Замість 10 інтернатних закладів створено 4 дошкільних заклади, 2 навчально-виховні заклади, 1 оздоровчий, 1 заклад нового типу - Центр соціальної підтримки дітей і сімей (Дніпропетровська обл.). Дитячий будинок №4 м. Кривий Ріг передбачено вивести із інфраструктури дитячих закладів, що є грубим порушення законодавства, і створити Територіальний центр соціального обслуговування, в той час коли в місті не виконано вимоги доручення Президента про створення Центру соціальної підтримки дітей та сімей.

Як правило, школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування реорганізуються у спеціальні школи-інтернати для дітей з вадами психічного розвитку. Тепер замість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які, на виконання соціальних ініціатив Президента України, виведені з закладів на сімейні форми виховання, будуть навчатися діти з вадами психічного розвитку. До речі спеціальні школи-інтернати, у відповідності до положення, мають такі ж високі стандарти матеріального забезпечення, як і сирітські заклади. Так, у Запорізькій області три заклади для дітей-сиріт будуть реорганізовані у інтернатні заклади для дітей з вадами розумового розвитку. У Полтавській області та ж сама логіка реформування. Фактично, в результаті реформування, у інтернатних закладах значно зростає кількість місць саме для дітей з психічними вадами.

Для влаштування у спеціальні школи-інтернати для дітей з затримкою психічного розвитку або розумовою відсталістю необхідно надати висновок психолого-медико-педагогічної консультації (ПМПК). Інспекційні поїздки Уповноваженого Президента України з прав дитини до Рівненської, Івано-Франківської, Черкаської, Хмельницької областей, вивчення роботи районних дитячих психіатрів та ПМПК засвідчили, що діти з малозабезпечених сімей часто отримують рекомендації для навчання у таких закладах не за станом розвитку, а в результаті неспроможності батьків опікуватися своїми дітьми.

Професійна помилка, мотивація на заповнення шкіл, при визначенні рівня розвитку дитини може стати соціальним вироком для дитини і обумовити втрату нею можливості отримати загальну середню освіту і, як наслідок, завадити успішній соціалізації в дорослому житті, оскільки за результатами навчання у таких закладах діти отримують не атестат, а свідоцтво.

Фактично проведення такої реформи інтернатних закладів має ознаки псевдо реформи і насправді нічого не змінює в функціонуванні цих закладів: напрямок діяльності, зміст навчально-виховного процесу; організація лікувально-профілактичної допомоги та корекційно-відновлювальної роботи, штатна чисельність, застаріла навчально-методична та матеріально-технічна база залишаються такими ж.

Про справжню реорганізацію закладів можна говорити в щодо окремих закладів у регіонах, так у Івано-Франківській області загальноосвітню школу-інтернат I-III ступенів №1 для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування розраховану на 1085 місць реорганізовано у загальноосвітню школу №28; у Рівненській області Рафальську та Олександрійську загальноосвітні школи-інтернати I-III ступенів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відповідно на 250 та 300 місць реорганізовано у загальноосвітні школи.

Проте на сьогоднішній день не простежується тенденції системного впровадження реформи, планування кроків реформування кожного конкретного закладу та залежності прийнятого рішення від потреб дитини, а не інтересів збереження закладів.

Подекуди під вівіскою реорганізації та реформування насправді відбувається зміна назв закладів, коригування статутних документів, а головне розширення контингенту дітей, які можуть бути до них зараховані. Все це є засобом збереження інтернатної системи в Україні. Проте тільки сім'я є основним соціальним інститутом у суспільстві, який формує наступні покоління та виховує гідну зміну, що забезпечуватиме розвиток та процвітання держави.

Шляхи реформування системи інтернатних закладів для дітей в Україні

Кроком вперед на шляху реформування інтернатних закладів є Доручення Президента України № 1-1/1852 від 22.07.2013 щодо забезпечення розроблення і затвердження порядку створення та функціонування центрів соціальної підтримки дітей і сімей із відповідним фінансовим забезпеченням.

В рамках експерименту Центр соціальної підтримки дітей та сімей створений і працює в с. Макарів, Київської області. Центральними та місцевими органами виконавчої влади опрацьовується проект Положення про Центр соціальної підтримки дітей та сімей.

Центр є закладом соціального захисту, що призначений для надання комплексу соціальних послуг дітям та сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах, з метою підвищення спроможності сімей забезпечити належний догляд та виховання дітей, попередження соціального сирітства, забезпечення права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на виховання в сім'ї або умовах, наближених до сімейних.

Планування соціальних послуг у Центрі здійснюється на основі оцінки потреб відповідної територіальної громади. Це можуть бути соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні, юридичні, інформаційні послуги дітям та сім'ям, які опинились у складних життєвих обставинах, а також надання невідкладної комплексної допомоги дітям та особам, які постраждали від насильства в сім'ї, жорстокого поводження з ними; соціальна підтримка батьків з дітьми з метою попередження вилучення дітей із сімей.

Фактично новостворені центри мають надавати ті соціальні послуги, які потребують члени громади. Очевидно, що це ті послуги, які надаються обласними закладами і до сьогодні розпоршені по різних закладах з інтернатною формою утримання.

Перенаправлення дітей із закладів обласного рівня в центр соціальної підтримки дітей та сімей

Створення Центрів соціальної підтримки дітей та сімей мають обумовити подальше створення умов для переведення дітей з закладів у сім'ї та надання

таким сім'ям підтримки – з одного боку. І з іншого – унеможливлення відриву дитини від родини для отримання послуг на обласному рівні. Саме тому, Центри мають надавати послуги, які сьогодні надають притулки, центри соціально-психологічної реабілітації, центри матері і дитини, інтернати тощо.

На Всеукраїнській нараді Президент України В.Янукович зокрема наголосив, на необхідності зосередити увагу на проблемі якості послуг, що отримують діти та їх сім'ї.

У зв'язку з тим, що нині завершується запровадження діяльності соціальних фахівців в кожному населеному пункті України, постає питання щодо напрямку їх роботи. Головна мета цієї роботи - навчити батьків не втрачати право на виховання своїх дітей, не нехтувати батьківством. Це створить умови для зменшення розлучуваності сімей, асоціальних проявів, злочинності та врешті-решт кількості дітей без батьків.

Зниження соціального сирітства – «амбітне» завдання, що передбачено відповідною Національною стратегією профілактики соціального сирітства. Це нова філософія роботи не тільки для соціальних працівників, а й для педагогів, медиків, правоохоронців і суддів.

Центри будуть створюватись на заміну уже існуючих закладів, відповідно до потреб територіальних громад. Крім того, існуюча на сьогоднішній день система соціальних закладів для дітей потребує суттєвого удосконалення, оскільки тотальна більшість їх є обласними і такими, що вилучають, а не наближають соціальні послуги до громади.

Крім того, завантаженість закладів сьогодні складає не більше 60%. Кількість дітей в них постійно скорочується. Забезпечення виконання завдання Президента щодо удосконалення форм виховання, навчання, утримання дітей певних категорій та надання їм якісних соціальних послуг в громаді і надалі сприятиме зменшенню кількості дітей в інтернатних закладах.

Наявність закладів та можливість використання їх матеріальної бази дає змогу реформувати зазначені заклади у більш сучасні, які відповідають потребам громади, і перша за все, потребам дітей та їх сімей.

У зв'язку з тим, що більшість закладів перебуває в обласному підпорядкуванні (72%) є необхідність у тісній співпраці з депутатами обласних рад вирішувати питання про зміну форми власності з обласної на районну (міську) і таким чином прискорити процес реформування. Там, де заклади є комунальною власністю районних та міських рад, цей процес може розпочатися раніше. Оскільки у 75% адміністративно-територіальних одиниць наявні заклади, які можуть бути реформовані. В районах і містах, де відсутні дитячі заклади з інтернатною формою утримання слід звернути увагу на можливість

створення районних, міських закладів на базі закритих дитячих поліклінік, ФАПів тощо.

У зв'язку з тим, що Центри підтримки дітей та сімей будуть здійснювати функції, які нині виконують інші заклади, природно відпаде необхідність у збереженні цих закладів. Так, відповідно до Положення Центр надає наступні соціальні послуги:

- надання притулку дітям, які опинились у складних життєвих обставинах, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, їх соціально-психологічна реабілітація; соціальна адаптація, інтеграція у суспільство, проведення соціальної профілактики з ними (*зараз цю функцію виконують Притулки для дітей та Центри соціально-психологічної реабілітації*);
- реінтеграція дітей, позбавлених батьківського піклування, у їх біологічні сім'ї;
- підтримане проживання матерів та осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, їх соціальна адаптація, інтеграція та реінтеграція у суспільство, консультування, посередництво, представництво інтересів у державних органах, установах та організаціях та інших структурах (*зараз цю функцію виконують соціальні центри матері і дитини, соціальні гуртожитки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування*);
- влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до сімейних форм виховання;
- кризове та екстрене втручання, соціальна адаптація, соціальна інтеграція та реінтеграція, консультування, посередництво, представництво інтересів сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, у державних органах, установах та організаціях та інших структурах.

В Центрі можуть надаватися й інші послуги, направлені на підтримку та соціальний захист дітей та сімей.

Відповідно до завдань, які буде вирішувати Центр, обласним державним адміністраціям окремо надано рекомендації щодо створення Центрів підтримки дітей та сімей на базі деяких закладів.

Створення на існуючій матеріальній базі замість великої кількості дитячих закладів з інтернатною формою утримання Центрів підтримки дітей та сімей, в яких передбачається надання соціальної допомоги без розриву родинних зв'язків та без відриву від місця проживання дитини, в першу чергу, захистить права дитини та інтереси громади, дозволить запобігти фінансуванню напівпустих інтернатних закладів.

Висновки та рекомендації

1. В Україні функціонує розгалужена мережа інтернатних закладів (всього 13 типів), яка сформована в радянські часи і не відповідає потребам дітей сучасної України.

заклади для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

заклади для дітей з малозабезпечених сімей;

заклади для дітей-інвалідів;

заклади для дітей з особливими освітніми потребами;

заклади для безпритульних дітей;

Окрему групу інтернатних закладів становлять школи (діти віком 11-14 років) та училища соціальної реабілітації (діти віком 14-18 років), в яких утримуються діти, які вчинили правопорушення, і направлені до таких закладів за рішенням суду.

2. Протягом останніх років планова ємність закладів неухильно зменшується, середня наповнюваність закладів всіх типів складає 60% .

Найменш наповненими є:

будинки дитини системи МОЗ –55% місць;

дитячі будинки системи МОН –57%.

загальноосвітні та спеціальні школи - інтернати -68%

санаторні школи-інтернати 77%,

спеціалізовані школи-інтернати для обдарованих дітей 93%.

будинки-інтернати для дітей та молоді Міністерства соціальної політики - 80%;

соціальні центри матері і дитини -56%,

соціальні гуртожитки на 55%.

притулки для дітей Служб у справах дітей -62%,

центри соціально-психологічної реабілітації для дітей - 67%;

школи, училища соціальної реабілітації та приймальники-розподільники - 20%

Школи-інтернати, які стали ліцеями, гімназіями або спеціалізованими закладами з поглибленим вивченням окремих предметів перенавантажені. Це свідчить про те, що на сьогодні існує нагальна потреба у закладах для розвитку дитячих обдарувань, здібностей та талантів.

На противагу розвинутим країнам, де заклади інтернатного типу працюють, як правило, з обдарованими дітьми, в Україні інтернатні заклади, діяльність яких спрямовується на розвиток особливих здібностей залишаються скоріше виключенням, ніж поширеною практикою.

3. Лєвова частка закладів з інтернатними формами утримання створена обласними радами, фінансується з обласних бюджетів, видатки на їх утримання враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів.

Всього в Україні 957 дитячих закладів з інтернатною формою утримання, планова їх ємність 153 849 місць, перебуває в них 117 600 дітей, штатне забезпечення 91 064 штатних одиниць, загальна площа їх будівель становить 4,4млн.кв.м., площа земельних ділянок 44,1 тис.га.

4. Загальний обсяг фінансування закладів з інтернатною формою утримання дітей складає 5,7 млрд. грн. на рік. Видатки на безпосередні витрати з утримання дітей (харчування, одяг, взуття) становлять ТІЛЬКИ 14% (789 млн. грн.) від загальної суми виділених коштів. На утримання закладів та штату витрачається 5 млрд. грн. щороку. Наповнюваність закладів є низькою, а майнові комплекси великі та потребують значних фінансових та людських ресурсів – отже, інтернатні заклади в країні забезпечують, перш за все, збереження системи інтернатного виховання, а не захист прав дітей.

5. Найбільш поширеними в Україні є школи-інтернати для дітей з затримкою психічного розвитку (*випускники не мають права на отримання повної середньої і вищої освіти*), найменш поширеними і перевантаженими – школи – інтернати для обдарованих дітей (*фінансуються найменше*).

Тепер замість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які, на виконання соціальних ініціатив Президента України, виведені з закладів на сімейні форми виховання, будуть навчатися діти з вадами психічного розвитку. До речі спеціальні школи-інтернати, у відповідності до положення, мають такі ж стандарти матеріального забезпечення, як і сирітські заклади.

6. Для влаштування у спеціальні школи-інтернати для дітей з затримкою психічного розвитку або розумовою відсталістю необхідно надати висновок психолого-медико-педагогічної консультації (ПМПК). Інспекційні поїздки Уповноваженого Президента України вивчення роботи районних дитячих психіатрів та ПМПК засвідчили, що діти з малозабезпечених сімей часто отримують рекомендації для навчання у таких закладах не за станом розвитку, а в результаті неспроможності батьків опікуватися своїми дітьми.

7. Негативно впливає на стан забезпечення прав дітей з особливими потребами неналежна робота психолого-медико-педагогічних консультацій, якими не забезпечується своєчасне виявлення дітей, які потребують корекції фізичного або розумового розвитку, їх обліку, аналізу даних про них, надання пропозицій щодо реалізації прав таких дітей на здобуття освіти.

Професійна помилка, мотивація на заповнення шкіл, при визначенні рівня розвитку дитини може стати соціальним вироком для дитини і обумовити втрату нею можливості отримати загальну середню освіту і, як наслідок завадити успішній соціалізації в дорослому житті, оскільки за результатами навчання у таких закладах діти отримують не атестат а свідоцтво.

8. Подекуди під вивіскою реорганізації та реформування насправді відбувається зміна назв закладів, коригування статутних документів, а головне розширення контингенту дітей, які можуть бути до них зараховані. Все це є засобом збереження інтернатної системи в Україні. Проте тільки сім'я є основним соціальним інститутом у суспільстві, який формує наступні покоління та виховує гідну зміну, що забезпечуватиме розвиток та процвітання держави.

9. За результатами аналізу є підстави стверджувати, що діяльність центральних та місцевих органів виконавчої влади з реформування інтернатних закладів може отримати ознаки **псевдореформи**, в результаті якої мало що змінюється в функціонуванні цих закладів, натомість розширюються категорії дітей, які можуть бути зарахованими до цих закладів і спрощується процедура зарахування.

10. Мережа інтернатних закладів зменшується щороку, хоча цей факт статистичними даними не висвітлюється. Реалізація соціальних ініціатив Президента обумовила станом на 1 січня 2013 року зменшення на 8% мережі інтернатних закладів, на 10% їх планової потужності та на 10% кількості дітей-вихованців. На наш погляд, заклади реорганізуються безсистемно, один тип закладу замінюється на інший, але інтернатний, відсутній глибокий аналіз наявної мережі закладів.

11. Генеральна прокуратура України за результатами перевірок законності зарахування та перебування дітей у загальноосвітніх спеціальних і санаторних школах-інтернатах (лист № 08/2/1-339вих.13 від 08.11.2013)

повідомляє, що за результатами прокурорських перевірок було виявлено 590 фактів зарахування дітей до загальноосвітніх санаторних і спеціальних шкіл-інтернатів без направлень органів освіти, висновків психолого-медико-педагогічних консультацій, заяв батьків або інших необхідних документів.

12. Процес реформування інтернатних закладів в Україні визначений Постановою Кабінету Міністрів від 17 жовтня 2007 р. N 1242 «Про затвердження Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», концепція якої була схвалена Кабінетом Міністрів 11 травня 2006 року, і відбувається досить повільно і нерівномірно за регіонами.

13. За територіальним розподілом, найбільше закладів функціонує у Донецькій, Дніпропетровській, Одеській, Харківській, Луганській, Львівській, Запорізькій областях.

Проте пряма пропорція «чим більше закладів – тим більше дітей охоплено інтернатними закладами» не знайшла свого підтвердження. Так, Запорізька, Миколаївська, Херсонська області за охопленням дітей інтернатною формою виховання належать до регіонів з найвищим показником порушення прав дитини в Україні, бо в інтернатних закладах виховується 2,6% - 2% дитячого населення регіону.

14. Активно працюють на виконання соціальних ініціатив Президента України щодо зменшення кількості дітей, які виховуються у інтернатних закладах, Київська область, м.Київ, Автономна Республіка Крим і мають найменші показники виховання дітей у інтернатних закладах.

Охоплення дітей інтернатною формою утримання в залежності від регіону

№	Регіон	Кількість закладів	Рейтинг	Охоплення дітей інтернатними формами виховання (%від дитячого населення)	Рейтингове місце
1.	Київська	39	7	0,7%	1
2.	Київ	31	10	1%	2
3.	АР Крим	34	8	1%	2
4.	Житомирська	27	13	1,1%	3
5.	Рівненська	25	15	1,2%	4
6.	Чернівецька	18	18	1,2%	4
7.	Чернігівська	26	14	1,2%	4
8.	Львівська	48	5	1,3%	5
9.	Одеська	53	3	1,3%	5
10.	Тернопільська	19	17	1,4%	6

11.	Харківська	50	4	1,4%	6
12.	Дніпропетровська	70	2	1,5%	7
13.	Хмельницька	26	14	1,5%	7
14.	Вінницька	39	7	1,6%	8
15.	Волинська	22	16	1,6%	8
16.	Донецька	92	1	1,6%	8
17.	Івано-Франківська	29	11	1,6%	8
18.	Луганська	48	5	1,6%	8
19.	Севастополь	11	19	1,6%	8
20.	Закарпатська	33	9	1,7%	9
21.	Черкаська	28	12	1,7%	9
22.	Сумська	28	12	1,7%	9
23.	Кіровоградська	27	13	1,8%	10
24.	Полтавська	31	10	1,9%	11
25.	Херсонська	28	12	2,0%	12
26.	Миколаївська	31	10	2,1%	13
27.	Запорізька	45	6	2,6%	14

В регіонах напрацьовано значний позитивний досвід реформування інтернатних закладів, до прикладу:

У Дніпропетровській області два будинки дитини реорганізовані у дошкільні заклади, до кінця 2013 року у Дніпропетровському районі за підтримки Фонду «Розвиток України» завершиться реорганізація дитячого будинку для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у Центр соціальної підтримки дітей та сімей.

У Івано-Франківській – школу-інтернат для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування реорганізовано у загальноосвітню школу №28 м. Івано-Франківськ;

У Рівненській області Ясиненський дитячий будинок реорганізовано у навчально-реабілітаційний центр для дітей-інвалідів, де отримують освітні послуги діти, які раніше вважалися такими, що не здатні навчатися.

15. Центральні органи виконавчої влади не мають узгодженої позиції щодо логіки процесів реформування, відомчі накази протирічать один одному, виконавці на місцях розгублені.

Міністерство соціальної політики, у відповідності до Постанови Кабінету Міністрів від 17 жовтня 2007 р. N 1242 «Про затвердження Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для

дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» визначено координатором виконання програми. У зв'язку з міжвідомчими протиріччями, міністерство фактично не може виконати функції координатора цієї діяльності. Попри здобутки з питань розвитку сімейних форм влаштування, 13 тисяч дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування виховуються в інтернатних закладах. До сьогодні залишається законодавчо не визначеним порядок створення, положення та механізм фінансового забезпечення центру соціальної підтримки дітей і сімей.

Міністерство освіти та науки надає дозволи на реорганізацію інтернатних закладів безсистемно і без врахування соціальних ініціатив Президента України. В результаті один тип інтернатного закладу замінюється на інший, безпідставно розширяючи контингент дітей.

В Міністерстві відсутній глибокий аналіз наявної мережі закладів та її відповідність потребам дітей. Листом від 17.09.2013 року №1\12-7531 МОН заперечує доцільність прийняття положення про Центр соціальної підтримки дітей та сімей, як це передбачено дорученням Президента України № 1-1/1852 від 22 липня 2013 року.

Міністерство охорони здоров'я України, ще у 2010 році розроблено та затверджено (наказ №70 від 20.02.2010) Концепцію реформування будинків дитини на період до 2017 року, якою передбачається реорганізувати будинки дитини в принципово нову організаційну модель - Реабілітаційні центри для здійснення медико-соціальної реабілітації новонароджених дітей (в тому числі дітей з низькою вагою) та їх батьків. Заходи на реалізацію Концепції не здійснюються. І тому у Тернопільській, Кіровоградській, Івано-Франківській і інших областях функціонують фактично пусті будинки дитини. Разом з тим, діяльність Харківського будинку дитини №1, який працює за прогресивними реабілітаційними методиками, надає медико-соціальну допомогу сім'ям з виховання хворих дітей, не оформлена як експериментальна. Попри її схвалення МОЗ, положення та фінансові механізми реформованих послуг не розроблені, правове регулювання цієї діяльності не створено.

Міністерство фінансів на виконання дорученням Президента України № 1-1/1852 від 22 липня 2013 року направило низку листів, в яких обмежується аналізом чинного бюджетного законодавства, не пропонуючи механізму фінансового забезпечення таких закладів. Міністерство вважає, що центри соціальної підтримки дітей та сімей будуть створені додатково до існуючої мережі інтернатних закладів і наполягають на тому, що новостворені центри повинні забезпечуватись за рахунок власних коштів районів і міст.

У відповідності до проекту положення, центр соціальної підтримки дітей та сімей створює у громаді всі ті послуги, які раніше надавали заклади

на обласному рівні. Отже, створення мережі центрів фактично замінить інтернатні заклади більш якісними соціальними послугами.

Неготовність Мінфіну розглянути питання про механізми фінансування Центрів у контексті передбачуваних результатів виконання соціальних ініціатив Президента, обумовить фактично створення бюджетних преференції для інтернатних закладів і блокування розвитку мережі центрів соціальної підтримки дітей та сімей.

Державна служба статистики понад п'ять років оприлюднює відомчу статистика МОНу і МОЗу в неповному обсязі щодо унеможлиблює проведення кількісного та якісного аналізу системи інтернатних закладів.

16. Неузгодженість дій центральних та місцевих органів виконавчої влади обумовлює розгубленість міжнародних та національних інвесторів. Так, Благодійний фонд «Розвиток України», Представництво міжнародної благодійної організації «Надія і житло для дітей» вже створили Центри соціальної підтримки дітей та сімей (один з яких у Макарівському районі Київської області відвідав Президент України). Світовий Банк, Міжнародний Фонд «Лумос», реалізують проекти з реформування інтернатних закладів за підтримки Європейського Союзу.

17. На виконання Соціальних ініціатив Президента в Україні здійснено низку результативних заходів щодо захисту прав дітей та їх сімей. Як наслідок: в країні зростає народжуваність, кількість усиновлених та влаштованих у сімейні форми виховання дітей, кількість дітей, охоплених інклюзивним навчанням, дошкільною освітою зменшується кількість посиротілих дітей. В результаті гуманізації нового КПК, все більше дітей, які потрапили у конфлікт із законом, відбувають покарання не пов'язані з обмеженням волі, тобто ними опікуються громади.

Зростання соціальних виплат сім'ям з новонародженою дитиною, дитиною-інвалідом, дитиною-сиротою, малозабезпеченим сім'ям зумовлює позитивні процеси – все більше сімей відмовляються від влаштування дітей у державні інтернатні заклади і виховують дітей в сім'ї, у громаді.

Всі ці позитивні процеси обумовлюють потребу громади у якісних соціальних послугах для сім'ї та дітей, які має надавати створений за дорученням Президента України в кожному районі і місті центр соціальної підтримки дітей та сімей .

18. Виконання завдань, визначених Президентом України, удосконалення роботи фахівців соціальної роботи, підвищення якості послуг, які вони надають

сім'ям з дітьми, уже об'єктивно обумовило зменшення і потреби дітей у інтернатних закладах, і кількість дітей, направлених до інтернатів.

19. Для успішної реалізації Доручення Президента України № 1-1/1852 від 22 липня 2013 року про створення мережі центрів соціальної підтримки дітей та сімей необхідно активізувати процеси реформування системи інтернатних закладів в Україні.

У жовтні 2012 року Указом Президента України затверджено Національну стратегію профілактики соціального сирітства. Запроваджені на вимогу Президента України 12 тисяч фахівців соціальної роботи мають повноваження з підтримки батьківського потенціалу, запобігання відриву дітей від сім'ї і їх влаштування до інтернатних закладів.

Реальна підтримка батьківського потенціалу, зменшує потребу сімей у тих послугах, які надають заклади обласного рівня, і зростає їх потреба у якісних соціальних послугах на рівні громади. Саме тому, сьогодні є нагальна потреба змінити і мережу закладів, які створені для утримання та виховання дітей. Дитяча інфраструктура має бути змінена задля набуття можливості надавати дитині та її сім'ї якісні послуги, в тому числі з стаціонарним утриманням, у громаді.

20. Створення на існуючій матеріальній базі Центрів соціальної підтримки дітей та сімей (замість великих дитячих закладів з інтернатною формою утримання), в яких передбачається надання соціальної допомоги без розриву родинних зв'язків та без відриву від місця проживання дитини, забезпечення фінансування таких закладів, в першу чергу, захистить права дитини та інтереси громади, дозволить запобігти фінансуванню напівпустих інтернатних закладів та сприятиме підвищенню ефективності роботи 12 тисяч фахівців соціальної роботи.